

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

LEGAL NATURE OF JURAL RELATIONS IN THE SPHERE OF NON-GOVERNMENTAL SOCIAL MAINTENANCE

Медвідь А.О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті розглядаються правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення. Пропонується авторське визначення зазначеного терміну. Досліджуються елементи правовідносин: суб'єкти, об'єкти, зміст. Розкриваються особливості вказаних правовідносин, визначаються характерні їх ознаки.

Ключові слова: соціальне забезпечення, недержавне соціальне забезпечення, правовідносини, суб'єкт, об'єкт, зміст.

В статье рассматриваются правоотношения в сфере негосударственного социального обеспечения. Предлагается авторское определение указанного термина. Исследуются элементы правоотношений: субъекты, объекты, содержание. Раскрываются особенности таких правоотношений, определяются характерные их признаки.

Ключевые слова: социальное обеспечение, негосударственное социальное обеспечение, правоотношения, субъект, объект, содержание.

The article deals with the relationship in the sphere of non-governmental social maintenance. Authors' definition of the term is proposed. Such elements of jural relations as: subject, object, content are explored. The main features of these relationships are represented, signs of them are determined.

Key words: social maintenance, non-governmental social maintenance, jural relations, subject, object, content.

Постановка проблеми. Вчення про правовідносини у сфері соціального забезпечення започаткувало свій розвиток із праць В.С. Андрєєва ще у 1975 р., коли у загальних рисах були охарактеризовані окремі елементи і власне сутність вказаного поняття [1, с. 184–185]. Згодом детальному вивченню та опрацюванню підлягали юридичні факти у сфері соціального забезпечення як підстави їх виникнення, зміни та припинення. Проте, незважаючи на існування постійного інтересу в наукових колах до зазначених тем, питання правовідносин, їх структури, юридичних фактів у сфері соціального забезпечення не позбавлене можливості бути осмисленим по-новому, враховуючи ті тенденції, які властиві для сучасного етапу їх розвитку, наприклад, суттєвого розширення та посилення участі недержавного сектору у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Питання правовідносин у сфері соціального забезпечення, недержавного зокрема, висвітлюються в роботах Н.Б. Болотіної, С.Н. Голенка, О.В. Горбатенко, О.П. Карманюк, В.І. Ковальова, В.Л. Костюка, М.В. Лушнікової та А.М. Лушнікова, С.М. Синчук, Б.І. Сташківа, М.В. Філіпової, Г.Ф. Шершеневича, М.О. Юркового та ін. Проте, незважаючи на наявність значного масиву праць, присвячених фундаментальним теоретичним питанням, окремі проблеми у цій сфері досліджені на сьогодні досить фрагментарно, зокрема правова природа правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення, а отже, потребують комплексного ґрунтовного опрацювання.

Метою статті є визначення юридичної природи правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення доцільно визначати як такі, що виникають, змінюються чи припиняються з приводу надання матеріальної допомоги та здійснення соціального обслуговування у разі настання соціальних ризиків із метою їх подолання або зниження ступеня негативного впливу, що здійснюється за рахунок відмінних від державних джерел фінансування.

Дослідження правової природи таких відносин найбільш раціонально, на нашу думку, розпочати із визначення їх галузевої приналежності, щодо чого єдності у юридичній літературі немає. Так, значна частина науковців відносить їх до сфери впливу норм цивільного права, аргументуючи це добровільним характером функціонування недержавної форми соціального захисту, притаманністю їм рівності суб'єктів, договірним характером виникнення, зміни та припинення; тим, що для них властивим є додатковий характер (недержавне соціальне забезпечення, на їх думку, не може замінити систему державного соціального захисту), зв'язок із державними соціальними стандартами, договірний характер встановлення прав і обов'язків сторін, розмірів та обсягів окремих видів соціального забезпечення, відсутність механізму гарантування з боку держави такого забезпечення [2, с. 45].

Заслуговує на увагу думка С.М. Синчук, яка, розвиваючи думку М.В. Лушнікової та А.М. Лушнікова [3, с. 548], зазначає, що на сучасному етапі розвитку соціального забезпечення в цілому відносини із забезпечення особи в межах недержавної організаційно-правової форми є різновидом соціально-забез-

печувальних матеріальних відносин, які у галузевій літературі прийнято вважати ядром предмета права соціального забезпечення [4, с. 363–367].

Для недержавного соціального забезпечення характерним є існування низки правовідносин щодо надання окремих видів соціального забезпечення в рамках указаної форми соціального захисту. Кожен із видів має особливий склад суб'єктів, об'єкт, зміст та підстави виникнення, але для всіх характерними є такі риси:

- різновид відносин у сфері соціального забезпечення, які також є видом суспільних відносин;
- виникають внаслідок впливу норм права на поведінку суб'єктів права;
- зазначені правовідносини мають вольовий характер;
- правовідносини у цій сфері є двосторонніми та відносними;
- указані правовідносини характеризуються індивідуальним зв'язком між його суб'єктами;
- цей різновид правовідносин охороняється з боку держави.

Крім зазначених, перелік вказаних характеристик доцільно доповнити ознаками соціально-забезпечувальних правовідносин, запропонованими О.В. Горбатенко: вони об'єднані спільною метою, мають претензійно-забезпечувальний характер [5, с. 56].

Визначення об'єкту правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення – важливий момент для встановлення їх матеріальної чи нематеріальної природи, без чого їх характеристика була б неповною.

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція С.М. Синчук, яка зазначає, що відносини реалізації права особи на соціальне забезпечення в межах недержавної організаційно-правової форми є різновидом соціально-забезпечувальних матеріальних відносин [4, с. 363–367]. Проте в рамках недержавного соціального забезпечення, окрім грошових виплат і натуральної допомоги, нерідко здійснюється і соціальне обслуговування, яке за своєю природою є виконанням певної корисної роботи, тобто нематеріальним благом.

Виходячи з цього, об'єктом правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення, тобто тим, через що такі правовідносини виникають, змінюються та припиняються, є матеріальні та нематеріальні блага, надання яких реалізується за рахунок указаної форми соціального забезпечення. Наприклад, об'єктом таких правовідносин може бути довічна пенсія або одноразова пенсійна виплата, відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. № 1057-IV, чи гуманітарна допомога, згідно із законами України «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 р. № 1192-XIV та «Про благодійну діяльність і благодійні організації» від 5 липня 2012 р. № 5073-VI тощо.

Суб'єкт правовідносин доречно визначати через поняття суб'єкта права. Під суб'єктом права, із теорії права, слід розуміти особу або організацію, здатність

яких мати суб'єктивні права і виконувати юридичні обов'язки визнаються державою [6, с. 3–4]. Суб'єкта права, на думку Г.Ф. Шершеневича, доцільно розглядати у двох значеннях: активному – носій прав та пасивному – носій обов'язків [7, с. 439].

Слушною є думка В.Л. Костюка, який акцентує увагу на тому, що найбільш поширеним у юридичній літературі є ототожнення суб'єктів права із суб'єктами правовідносин, вказуючи на те, що ними являються учасники правовідносин, які володіють взаємними правами й обов'язками [8, с. 227]. Суб'єкти права соціального забезпечення фактично здійснюють його реалізацію – практичну дію, трансформують його у правовідносини [6, с. 4].

Суб'єктів правовідносин у сфері соціального забезпечення традиційно розділяють на дві групи: громадяни або їх групи (наприклад, сім'я) та відповідні державні органи та установи, які здійснюють надання окремих видів соціального забезпечення [9, с. 30–31]. Розвиваючи цю думку, суб'єктів правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення доцільно диференціювати на суб'єктів-надавачів та суб'єктів-отримувачів грошових виплат, натуральної допомоги, соціальних послуг. Так, до першої групи суб'єктів належать громадяни України, іноземці, особи без громадянства або члени їх сімей, які опинились у складній життєвій обставині – зіштовхнулись із тим чи іншим соціальним ризиком; до другої – суб'єкти, напрямком діяльності яких або однією із функцій, зокрема, є здійснення соціального забезпечення, наприклад, недержавні фонди соціального страхування, громадські об'єднання, благодійні, релігійні та волонтерські організації, окремі фізичні особи тощо.

Зміст будь-яких правовідносин складають суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Як справедливо зазначає Б.І. Сташків, зміст правовідносин у фаховій літературі диференціюється на матеріальний, вольовий і юридичний [10, с. 390–392]. Крім цього, інколи виділяють політичний, моральний та інший зміст [11, с. 68]. Юридичний зміст, у свою чергу, становлять суб'єктивні права і юридичні обов'язки, закріплені у відповідних правових нормах; фактичний (матеріальний) зміст правовідносин – це конкретна поведінка їх учасників [12, с. 66]. Зазначені два компоненти, які існують у тандемі, найбільш повно відображають зміст будь-яких правовідносин, зокрема і у сфері недержавного соціального забезпечення.

Правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення слід розділяти на матеріальні, процедурні і процесуальні.

Деталізуючи зазначене, очевидно, що основу матеріальних правовідносин складають права окремої особи або групи осіб (наприклад, сім'ї) звертатися до відповідного суб'єкта (фонду недержавного соціального страхування, роботодавця, благодійної організації, громадського об'єднання тощо) для отримання відповідної грошової виплати чи соціального обслуговування, а отже, і кореспондуючий обов'язок зазначених суб'єктів належним чином їх надати.

Щодо змісту процедурних правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення – це встановлення права учасника на отримання певного матеріального чи нематеріального блага в межах указаної форми та обов'язок відповідного суб'єкта реалізувати забезпечення ними.

Зміст процесуальних правовідносин становлять дії уповноважених суб'єктів у разі виникнення спору та подальшої необхідності його вирішення [13, с. 21–22].

Виходячи з того, що зміст правовідносин у сфері недержавного соціального забезпечення складається із суб'єктивних прав, юридичних обов'язків та реальної поведінки суб'єктів, доцільно розкрити зазначені поняття.

Так, під правом на недержавне соціальне забезпечення, на нашу думку, слід розуміти міру вірогідної поведінки особи, яка забезпечується юридичними обов'язками інших осіб та виражається у можливості для неї отримувати матеріальну допомогу та соціальне обслуговування у разі настання соціальних ризиків із метою їх подолання або зниження ступеня негативного впливу, що здійснюється за рахунок недержавних джерел фінансування.

Визначень поняття юридичного обов'язку у спеціальній літературі велика кількість, що пояснюється спробами науковців надати одному з базових понять юриспруденції нового осмислення, врахувавши всі характерні для нього ознаки. Так, традиційно під ним розуміють належну, необхідну поведінку учасника правовідносин, варіант якої закріплюється у конкретних правових нормах [14, с. 62].

В.С. Єм, наприклад, найбільш коректним під юридичним обов'язком вважає розуміти закріплену у правових нормах вимогу до суб'єктів, яка виражає соціально зумовлену необхідність встановленої поведінки і забезпечена можливістю державного примусу для гарантування такої поведінки [15, с. 62]. Це визначення повною мірою неможливо використати для визначення поняття юридичного обов'язку

як елементу змісту правовідносин із недержавного соціального забезпечення, адже така характеристика, як забезпечення його виконання силою державного примусу, не є атрибутивною, оскільки для здійснення такої форми соціального захисту характерний, насамперед, добровільний характер.

Одночасно С.Н. Братусь пропонує розглянути зазначене поняття через таку категорію, як «правова необхідність», зазначаючи, що це суспільно необхідна поведінка, зумовлена природою наявного державного і суспільного ладу, тобто конституційного устрою [16, с. 11].

Природа досліджуваного нами поняття найбільш повно розкривається у визначенні, запропонованому Р.Р. Карімовою. Так, вчена вказує, що основою для виникнення юридичного обов'язку завжди слугує інтерес. Він є потенційною або реальною дією, кореспондуючою правам і свободам, що здійснюється добровільно чи забезпечується силою державного примусу, засобом внутрішньої чи юридичної відповідальності, і зумовлена державною необхідністю [17].

Висновки. Розвитку соціального захисту населення на сучасному етапі властиве розширення участі представників недержавного сектору, що дозволяє збільшити об'єм заходів підтримки, спрямованих на подолання або пом'якшення впливу складних життєвих обставин. Цим зумовлюється необхідність подальших досліджень указаної форми соціального захисту, окремих аспектів її функціонування, враховуючи особливу актуальність теми.

Правовідносини у сфері недержавного соціального забезпечення доцільно визначати як такі, що виникають, змінюються чи припиняються з приводу надання матеріальної допомоги та здійснення соціального обслуговування у разі настання соціальних ризиків із метою їх подолання або зниження ступеня негативного впливу, що здійснюється за рахунок відмінних від державних джерел фінансування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреев В.С. Вопросы теории советского права социального обеспечения / В.С. Андреев // Проблемы трудового права и права социального обеспечения. – М. : Юридическая литература, 1975. – 192 с.
2. Право социального обеспечения : [учебник] / под. ред. М.В. Филлиповой. – М. : Юристъ, 2006. – 446 с.
3. Лушникова М.В., Лушников А.М. Курс права социального обеспечения : [учебное пособие]. – М. : ЗАО «Юстицинформ», 2008. – 548 с.
4. Синчук С.М. Про проблеми галузевої належності відносин недержавного соціального забезпечення / С.М. Синчук // Держава і право. – 2011. – Вип. 54. – С. 363–367.
5. Горбатенко О.В. Становлення та розвиток вчення про правовідносини у сфері соціального забезпечення / О.В. Горбатенко // Экономика и право. – 2012. – № 2. – С. 52–57.
6. Костюк В.Л. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види / В.Л. Костюк // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2 (12) – С. 1–14.
7. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О.В. Зайчука, Н.В. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
8. Теорія держави і права : [навчальний посібник] / [А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенко та ін.] ; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.
9. Синчук С.М., Буряк В.Я. Право соціального забезпечення України : [навчальний посібник] / за ред. С.М. Синчук. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 306 с.
10. Общая теория государства и права. – Ленинград, 1961.
11. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій : [навчальний посібник для юрид. фак. вузів]. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
12. Сташків Б.І. Зміст соціально-забезпечувальних правовідносин / Б.І. Сташків // Право України. – 2003. – № 6. – С. 66–70.
13. Голенко Е.Н., Ковалев В.И. Право социального обеспечения: Схемы. Комментарии. – М. : Юриспруденция, 2001. – 230 с.
14. Карманюк О.П. Реалізація юридичних обов'язків та їх вплив на правовий порядок / О.П. Карманюк // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 62–65.

15. Ем В.С. К вопросу о понятии, содержании и сущности правовых обязанностей / В.С. Ем // Вестник Московского университета. Серия «Право». – 1981. – № 1. – С. 56–62.

16. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. – М. : Гос. изд. юр. лит., 1950. – 367 с.

17. Каримова Р.Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : Спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Р.Р. Каримова. – Екатеринбург, 2008. – 22 с.

УДК 349.2(477):331.108.644.7

МАСОВЕ ВИВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ З ІНІЦІАТИВИ РОБОТОДАВЦЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

MASS FREEING WORKERS INITIATIVE OF THE EMPLOYER: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS

Пунтус Д.А.,

аспірант кафедри правознавства

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

У статті розглянуто міжнародно-правові стандарти у сфері правового регулювання масового вивільнення працівників з ініціативи роботодавця. Проаналізовано міжнародні документи щодо цього питання. Зроблено висновок, що в законотворчій діяльності потрібно враховувати міжнародні стандарти у царині трудового права.

Ключові слова: міжнародно-правові стандарти, міжнародні документи, масове вивільнення, працівники, роботодавець.

В статье рассмотрены международно-правовые стандарты в сфере правового регулирования массового высвобождения работников по инициативе работодателя. Проанализированы международные документы по этому вопросу. Сделан вывод, что в законотворческой деятельности нужно учитывать международные стандарты в области трудового права.

Ключевые слова: международно-правовые стандарты, международные документы, массовое высвобождение, работники, работодатель.

The article deals with international legal standards in the field of legal regulation of mass layoffs by the employer. Analyzed international documents on this issue. It is concluded that in lawmaking should take into account international standards in the field of labor law.

Key words: international legal standards, international instruments, massive release, employees, employer.

Актуальність дослідження. Сучасні глобалізаційні процеси, а також процеси регіональної економічної інтеграції безперервно ведуть до того, що все більше і більше питань внутрішньої компетенції держав делегується під міжнародно-правове регулювання. Так, за допомогою останнього на двосторонньому або багатосторонньому рівнях на сьогодні вже регулюються багато аспектів внутрішньодержавного життя – економічні, конституційні, військово-політичні, соціально-культурні та ін.

У другій половині ХХ ст. розвиток права й існування держави були визначені інституціалізацією прав людини. Становлення ідеї захисту особистості, її суверенітету йшло слідом за ідеєю суверенітету держави, стало надбанням людської культури і викристалізувалось у найважливіших міжнародних правових актах. Універсальну систему захисту прав людини, підґрунтя якої складають його міжнародно-правові стандарти, було сформовано в рамках ООН. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 41/120 від 4 грудня 1986 р. [1] називає такі основні характеристики стандартів: узгодженість з наявною нормативно-правовою базою у сфері захисту прав людини;

дотримання принципу поваги людської гідності шляхом закріплення конкретних прав та обов'язків для полегшення їх застосування; наявність належного і реального імплементаційного механізму; існування широкої міжнародної підтримки.

Нині так званий Міжнародний кодекс, що визнає права людини, включає доволі значну кількість різноманітних міжнародних договорів і декларацій. Фундаментом для більшості з них є Білль про права людини, що складається із Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, двох факультативних протоколів до нього і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

Визначальним документом, що втілює у життя ідею прав людини і визначив розвиток правової культури в багатьох країнах світу, стала Загальна декларація прав людини 1948 р. [2], у ст. 6 якої записано: «Людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання правосуб'єктності». Виходячи із цього, кожен індивід є суб'єктом прав, які є невід'ємними від їх носія.

Найбільш ефективною міжнародною організацією, що захищає права працівників та роботодавців,